

összefoglalók, empirikus esettanulmányok, jövőbeli kutatások bemutatása) a gyarmati helynevek tematikája fogja össze. Bár a gyarmati helynévkutatás a magyar helynévanyagot nem érinti közvetlen módon, a kötet számos kutatómódszertani és elméleti tanulsággal szolgálhat a magyar nyelvészek számára is, emellett bővítheti tudásunkat a gyarmatosítás történelméről, nyelvészeti, kulturális jellemzőiről, illetve a nemzetközi kutatás színteréről.

KOVÁCS-SIPOS BÍBOR KLÁRA

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-0432-1749>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

VERENA EBERT, Koloniale Straßennamen. Benennungspraktiken im Kontext kolonialer Rauman eignung in der deutschen Metropole von 1884 bis 1945 [Gyarmati utcanevek. Névadási szokások a gyarmati ténnyerés kontextusában a német anyaországban 1884 és 1945 között]

Koloniale und Postkoloniale Linguistik 16. De Gruyter, Berlin–Boston, 2021. 306 lap

1. Koloniális névtan. A gyarmatok és a gyarmatosítás nyelvi aspektusaival foglalkozó nyelvészet (Koloniallinguistik) egy olyan új kutatási terület, amelyen belül a gyarmatosításhoz kötődő helynévkutatás (Kolonialtoponomastik) eredményei a névtan számára paradigmaszélesítéshez vezetnek. A gyarmatosítás során kialakult aszimmetrikus, a gyarmatosító fél által meghatározott hatalmi viszonyokat (amelyekbe a gyarmatosított fél nem szólhatott bele) a földrajzinév-adási szokások térben, vizuális módon is láthatóvá teszik. A gyarmatosítással kapcsolatos összehasonlító helynévkutatás az empirikus nyelvtudomány munkamódszereivel (térképek és helynévmutatók alapján) rendszerezett utcanévállományt szerkezeti-morfológiai és diszkurzív szempontok szerint elemzi (STOLZ–WARNKE 2018: 3).

Vizuális megjelenésük okán a gyarmatosítással összefüggésbe hozható utcanevek diszkurzív funkciókkal bírnak: rögzítik és fenntartják a gyarmatosító és gyarmatosított közösségek egymáshoz való viszonyait, a gyarmatosított közösségekről alkotott koncepciókat; felülről lefelé irányuló jellegük miatt az elnevezést bevezető adminisztráció által központilag befolyásolják a nemzeti identitás ideológiáját és a gyarmatosító fél nyilvános tereinek a nyelvi tájképét.

2. A monográfia célja. A gyarmatosítás által motivált utcanévnévodás a német gyarmatokon 1884-ben kezdődött, és bár 1919-ben, a versailles-i békeszerződést követően megszűnt, az anyaországban, a Német Birodalomban¹ a 20. század első feléig jelen volt. A gyarmatosító időszak a Német Birodalom területén tehát mind időben (1884–1945), mind térben tovább tartott, mint magukon a német gyarmatokon. EBERT monográfiája a Német Birodalom 1884–1945 közötti tényleges és posztkoloniális gyarmatosítói időszakához köthető szekunder utcaneveit²

---

¹ A *Német Birodalom (Deutsches Reich)* az 1871–1945 közötti időszak német államalakulatának a hivatalos elnevezése, amely magába foglalja a Német Császárságot, a Weimari Köztársaságot és a nemzeti-szocialista Harmadik Birodalmat.

² A gyarmatosítói politikához köthető épületek és emlékművek elnevezéseit EBERT figyelmen kívül hagyta, mivel az utóbbiak nem adminisztratív úton, hanem többnyire magánszemélyektől kapták a nevüket.

elemzi a névtani ismeretszerzésen kívül azzal a céllal, hogy feltárja, a német gyarmati politika fantázia- és projekciós története milyen mértékben fedezhető fel a (poszt)koloniális utcanévadási szokásokban. Célkitűzését azon előfeltevésre alapozza, hogy a német anyaországban az adminisztratív úton létrejött gyarmati utcaelnevezések motivációinak, időbeli és térbeli megoszlásának feltárása olyan nyelvi-diszkurzív praktikákat lelelezhet le, amelyek révén (az adminisztráció szándékának megfelelően) gyarmatosítói cselekményekkel kapcsolatos ismeretkategorikák idéződnek fel a nyilvános térben.

3. Módszertan. A nyelvtörténeti, forrásalapú, ún. *ex ante* szemlélet³ szerint egy utcanév abban az esetben tekinthető a gyarmatosítással kapcsolatosnak, ha a névadás kapcsolatba hozható a német gyarmatosítói történelemmel. A monográfiának a német anyaország utca neveire fókuszáló leíró munkamódszere a gyarmatosító Német Birodalom nyilvános tereit vizsgálja, illetéknéppen eltér a posztkoloniális tanulmányok és a kritikai helynévtan jellemző munkamódszereitől, amelyek a gyarmatosított beszélőközösség nyelvi miliójét és névállományát vizsgálják.

4. Korpusz. A korpusz azon 430 német település (vö. 2. függelék, 293–294) gyarmatosításhoz kötődő utca neveit tartalmazza, amelyek a *Statistische Jahrbücher für das Deutsche Reich* szerint adott négy évben (1880, 1900, 1925, 1940) legalább 20 000 lakossal rendelkeztek. A kiválasztott települések 1884–1945 közötti időszakra eső, gyarmatosítási politikához köthető utca neveinek előtagjai a gyarmatosítás időszakában megjelent gyarmatlexikonok (KAUSCH 1903, SCHNEE 1920) és a *Digitale Sammlung Deutscher Kolonialismus*⁴ adatbankjának, valamint korabeli utcanévlexikonoknak, adminisztratív és zsummalisztikai forrásoknak (rendeleteknek, újságcikkeknek), várostérképeknek és lakossági címjegyzékeknek a segítségével lettek ellenőrizve, különös tekintettel azokra az utca nevekre, amelyek formai oldala nem árulkodik a gyarmatosítói vonatkozásról, csak a referenciaművek alapján igazolható a gyarmatpolitikai motiváció (pl. *Karolinenweg*⁵ Heilbronnban). (A források listája a vizsgált városok szerinti bontásban: 269–286.) A felgyűjtött és ellenőrzött utcanévállomány 520 utcanévtokenet tartalmaz (1. függelék, 287–292), amelyek a Német Birodalom három évtizedet felölelő gyarmatosítói történetének névadási szokásait tükrözik.

5. Az *ex ante* elemzés kritériumrendszere. Az 520 utcanévtoken annotációjának a kritériumrendszere a következő aspektusokat öleli fel: a) a tér és idő szempontjából: településtípus (nagyváros, közepes város, anektált nagy- és közepes város), az elnevezés társadalmopolitikai időszaka (gyarmati időszak a versailles-i békéig [1884–1919], a versailles-i békeszerződés utáni időszak 1945-ig); b) szerkezeti-morfológiai szempontból: előtag, utótag; az előtagok típusai (tulajdonnév, község); az előtagok georeferenciája (német gyarmat, más európai állam gyarmata); c) az utca nevek valós térbeli elhelyezkedésének szempontjából: klaszter vagy egyszeri névadás; d) az elnevezés státuszának szempontjából: új elnevezés vagy átnevezés; valamint

³ Az *ex ante* szemlélet a német koloniális helynévtanban a korpuszban szereplő nevek keletkezési idejére vonatkozik: csak azoknak a helyneveknek a vizsgálatára koncentrálnak, amelyek a gyarmatosítói tevékenység történelmileg dokumentált kezdete (1884) és vége (1945) között keletkeztek.

⁴ <http://brema.suub.uni-bremen.de/dsdk> (2023. 06. 20.)

⁵ Az utcát a Karolina-szigetéről nevezték el, amelyeket 1899-ben a spanyolok eladtak a Német Birodalomnak. A Karolina-szigetek 1914-ig, a japán megszállásig volt német gyarmat.

e) az utcanevek előtagjainak a kontextualizáltsága szempontjából: gyarmatlexikonok és egyéb források által felfedett elnevezési motivációk.

6. Kvantitatív elemzés. Az utcanévállomány 520 tokenjéből 440 olyan 27 előtagtípusba sorolható, amelyek több mint egy településen dokumentálhatóak. A tényleges gyarmatosítói időszakra 90 olyan utcanévtoken esik, amelyekről a városi adminisztráció döntött. A gyarmati motivációval bíró utcanevek elsősorban a nagyvárosok utcanévadási szokásaira jellemzőek, leginkább Berlinre (1919-ig 19 token, 1933-ig 28 token). A gyarmatosítás által motivált utcanevek listájának 83%-át azonban nem a valós gyarmatosítói időszak alatt, hanem 1933 után vezették be mind a nagy-, mind a közepes nagyságú városokban. A nemzetiszocialista időszak gyarmatosítással kapcsolatos utcanévadási szokásai tehát a legalább 14 évvel korábbi gyarmatosítói hatalmi politikára utalnak vissza.

7. Szerkezeti-morfológiai jellemzők, diszkurzív funkciók. A vizsgált utcanévlista előtagtípusai a referenciaművekként használt gyarmatlexikonokban kivétel nélkül vagy önálló címszövekként szerepelnek, vagy más címszövegek szócikkeiben fordulnak elő, közvetlen kapcsolódásuk a német gyarmati politikához megkérdőjelezhetetlen. A tokenek 95%-ának előtagja személynév (59%) vagy helynév (36%).

A gyarmatosítással kapcsolatos utcanévadással az elnevező félnek az volt a célja, hogy a gyarmatosításhoz köthető személyeket és Európán kívüli területeket méltasson, azaz személyiségek és helyszínek paramétereit rögzítse a német társadalom tereiben, és ezáltal a közgondolkodásban is. A vizsgált utcanevek a gyarmatszerzés vagy a gyarmatok adminisztrációjában, katonai vezetésében magas rangot betöltő, a Német Birodalom számára a hatalom- és térnyerésben érdemeket szerző személyek kereszt- és családneveit vagy csak családneveit tartalmazzák. EBERT a helynévi előtagok, különösen a nagyobb földrajzi vagy közigazgatási egységek nevei (pl. *Togo, Kamerun, Samoa*) és a településnevek (pl. *Windhuk, Otavi, Duala*) diszkurzív vizsgálataival a gyarmatosító félnek a földrajzi térhódításhoz való viszonyát fedi fel: KAUSCH (1903) és SCHNEE (1920) a gyarmatosítással kapcsolatos helynevek kommentárjaiban a *Schutzherrschaft* 'védnökség', *Schutzgebiet* 'védett terület' kifejezésekkel írja le az e helynevek által jelölt földrajzi egységeket, azaz a kortárs közbeszéd a cselekvő (utazó, kereskedő, missziós, letelepedő, kormányzói, katonai) hatalmat a gyarmatosítók oldalára helyezi, és ezzel párhuzamosan a gyarmatosított területet, illetve lakosságát passzív félként kezeli (WARNKE–STOLZ 2013: 480). A gyarmatosítással kapcsolatos vizsgált utcanevek 96%-a a Német Birodalom gyarmataival hozható kapcsolatba (4%-a más európai nagyhatalom gyarmataival). Az anyaország nyilvános terein elhelyezett utcanévtáblák tehát a Német Birodalom anyaországon túl terjedő hatalmának, befolyásának és politikai-gazdasági erejének a megjelenítését, köztudatban való rögzítését, propagálását szolgálták a német gyarmatosítás kezdetétől az 1920-as éveken át egészen 1945-ig.

8. Az elnevezések státusza. A gyarmatosítással kapcsolatos utcanevek vagy már létező (rég) utcanevek átnevezésével, vagy új utcák létrehozásával együtt járó új utcanévadások során jöttek létre. A névállomány elemeinek a szerkezete és az elnevezési időszakok korrelálnak az utcaátnevezésekkel, illetve az új utcanévadásokkal: mind az átnevezések, mind az új elnevezések dokumentálhatóan többnyire lokálpatrióta kezdeményezésekre vezethetők vissza. Elsősorban a vizsgált városok periferiáján kiépülő munkásnegyedek utcanevei mutatnak klaszteresedést. A nemzetiszocialista propaganda 1933-tól politikusokról és az NSDAP (Nemzetiszocialista

Német Munkáspárt) funkcionáriusairól nevezett át utcákat és tereket a vizsgált városok történelmi központjaiban, az 1933–1945 közötti időszak gyarmatosítással kapcsolatos utcanevei ezzel szemben a külvárosi negyedekre jellemzőek.

9. A monográfia újdonsága. EBERT monográfiájának erőssége, hogy a gyarmatosítással kapcsolatos utcaneveket az egész Német Birodalomban (az anektált területeket is beleértve) mind szerkezeti, illetve névtani, mind diszkurzív szempontból ex ante vizsgálja a 19. század végétől 1945-ig terjedően. A közepes és nagy német városok gyarmatosítással kapcsolatos utcaneveinek kritériumalapú azonosítását, kategorizálását követően az utcanévadás tér- és időbeli aspektusait figyelembe véve megállapítást nyer, hogy a gyarmatosítással kapcsolatos utcanévadás elsősorban a valós gyarmati időszak utánra tehető: 1919–1945 között az ún. Reichskolonialbund helyi szervezetei szorgalmazták a városi adminisztrációnál a gyarmatosítással kapcsolatos emlékéllítő utcanevek kiosztását. A gyarmatosítással kapcsolatos utcanévadást a Harmadik Birodalom 1939-ben belügyminiszteri rendeletben teljes birodalmi hatáskörrel is támogatta, biztosítandó a felsőbbrendűséget implikáló gyarmatosítói tapasztalat újbóli kiépítését.⁶ EBERT e megállapításából ugyanakkor az is következik, hogy monográfiája perspektívát nyit további, a német gyarmatosítói múlthoz köthető névtani vizsgálódásnak. Például hogy Németország 1949-es kettéosztását követően milyen különbségek mutatkoztak a gyarmatosítással kapcsolatos utcanevek adminisztrációjában, emlékéllítő funkciójuk névtani és társadalmi-politikai megítélésében, továbbá hogy a szakmai és laikus vélemények milyen utcanévadási változásokhoz vezettek, és a megváltoztatott (új) utcanevek milyen aktuális diszkurzív funkciókkal bírnak. E kérdések jövőbeli megválaszolásához EBERT feszes és tárgyilagos stílusban írt monográfiája megbízható kutatómódszertani kiindulópontot nyújt.

Hivatkozott irodalom

- KAUSCH, OSKAR 1903. *Deutsches Kolonial-Lexikon*. Kütthmann, Dresden.
- SCHNEE, HEINRICH 1920. *Deutsches Kolonial-Lexikon*. Quelle–Meyer, Leipzig.
- STOLZ, THOMAS – WARNKE, INGO H. 2018. *Vergleichende Kolonialtoponomastik. Strukturen und Funktionen kolonialer Ortsbenennung*. De Gruyter, Berlin–Boston. <https://doi.org/10.1515/9783110608618>
- WARNKE, INGO H. – STOLZ, THOMAS 2013. (Post-)Colonial Linguistics, oder: Was ist das Koloniale an kolonial geprägten Diskursen. *Zeitschrift für Semiotik* 35: 471–495.

MÜLLER MÁRTA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6865-827X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

---

⁶ Az utóbbinak eklatáns példái a Carl Petersről, Német Kelet-Afrika kormányzójáról az 1930-as évektől növekvő mértékben elnevezett utcák voltak. Peterst 1885–1889 közötti rasszista és könyörtelen kormányzói működése miatt 1897-ben az ún. császári fegyelmi bíróság menesztette hivatalából, valamint megfosztotta címeitől és nyugdíj jogosultságától. Az 1980-as évektől kezdődően mind Nyugat-, mind Kelet-Németországban folyamatos a Petersről elnevezett utcák nevének megváltoztatása.